

Vloga dela v prevzgoji obsojencev

Franci Brinc**

Kaj je človekovo bistvo? Prevladuje mnenje, da je človek popolno, svobodno, ustvarjalno in socializirano bitje. Človek se bistveno razlikuje od živali, ker lahko spreminja svoje okolje in razmišlja o svetu, o sebi in svojem vedenju, žival pa se okolju le prilagaja. Človek je svoboden, ker prosto izbira med različnimi možnostmi. Vedno si je prizadeval za več svobode, vendar je ustvaril suženjstvo in zapore. Je miroljubno in ustvarjalno bitje, vendar se je neštokrat pokazal kot največji uničevalec sveta (koncentracijska taborišča, Hirošima). Človek je razumsko bitje, vendar pogosto ravna nerazumno. Postavlja vedenjske norme, ki naj bi omogočile sožitje med ljudmi, pa množica ljudi nenehno krši postavljene norme. Od tod spoznanje, da je treba v človeku razvijati pozitivne in zatirati negativne lastnosti. Ves družbeni normativni sistem (običaji, religija, morala, pravo) si prizadeva, s postavljanjem pravil za vedenje in ravnanje ter s predpisovanjem ukrepov za kršitve teh pravil, zastraševati, nadzorovati, disciplinirati in kaznovati, da bi se ljudje vedli skladno s postavljenimi normami. Že od nekdaj se je kazenskemu pravu in kaznovanju dodajal v taki ali drugačni obliki namen poboljševanja prestopnikov. V tem pogledu je velik prepad med željami, dejanskimi možnostmi in dosežki. Treba je razlikovati med tem, kar bi človek lahko bil in moral biti ter med dejanskostjo.

1. Nastanek in namen kazni odvzema prostosti

V razvoju kazenskih sankcij je kazen odvzema prostosti kot odgovor družbe zoper storilce kaznivih dejanj, postala splošno kaznovalno sredstvo šele po francoski revoluciji. V Angliji so leta 1553 uvedli obvezno poboljševalno delo za potepuhe, brezdelneže in berače, ki so ogrožali red in mir v mestih. Kraljevo palačo v Bridwellu so predelali v poboljševalni (korekcijski) zavod, ki naj te osebe nauči delati («Work-

* Prispevek je povzet po raziskavi »Delo obsojencev«, ki jo je leta 1989 opravil pisec v okviru sporazuma o dolgoročnem sodelovanju med Republiškim sekretariatom za pravosodje in upravo Republike Slovenije in Inštitutom za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani na področju penologije. Raziskavo je financiral omenjeni sekretariat.

** Franci Brinc, doktor pravnih znanosti, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

house«, »House of correction«).¹ Ta zavod se šteje kot prvi »zapor«, ki je imel namen »poboljšati« kršilce prava z delovno vzgojo.

Uvedba kazni odvzema prostosti je sprva pomenila napredek v primerjavi s prejšnjim krutim telesnim kaznovanjem, vendar se že od sredine 19. stoletja pojavljajo kritike kaznovalnega sistema, »ker ne dosega zaželenih rezultatov«.² Kmalu so ugotovili, da kazen odvzema prostosti družbo slabo varuje, če se po prestani kazni obsojenci vračajo na prostost »taki kot so bili ali pa, zaradi neprimerne okolja v kazenskih zavodih, še slabši kot so bili prej«.³ Očitno je, da se kazenskemu pravu in izvrševanju kazni odvzema prostosti nalaga prevelika odgovornost za poboljšanje obsojencev in za preprečevanje kriminalitete, saj kazenski zavodi poboljševalno vlogo slabo opravljajo, in da bi bilo za mnoge prestopnike bolje, če jih ne bi poslali v kazenske zavode. Številni obsojenci imajo po prestani kazni manjše možnosti za pošteno življenje kot prej. Življenje v kazenskih zavodih se preveč razlikuje od življenja na prostosti, zato v zavodih obsojencev ni mogoče naučiti spoštovanja družbenih norm. Danes se zdi, da kazenskega zavoda ni mogoče tako oblikovati, da ne bi puščal na obsojencu tudi negativnih posledic. Vprašanje je, koliko negativnih posledic naj vsebuje kazen odvzema prostosti in kakšen naj bo socialni in ekonomski položaj obsojencev po prestani kazni v primerjavi s položajem pred nastopom kazni. Očitno je, da storilec ne sme imeti koristi od storjenega kaznivega dejanja in prestajanja kazni.

Temeljno vprašanje je, kaj se sploh pričakuje od kaznovanja in izvrševanja kazni. Očitno je, da nobena kazenska sankcija in noben tretman ne more odpraviti vseh bodočih položajev, ki lahko človeka pripeljejo do ponovnega kaznivega dejanja. Zato kazen ne zagotavlja, da obsojenec ne bo povratnik. Ob tretmanu je poglavito vprašanje, s kakšnimi postopki in metodami je mogoče spremeniti vrednote, stališča, motive in potrebe obsojencev oziroma s čim se naj zamenja njegova odklonska (kriminalna) motivacija. Ob tem se poudarja, da je vedenje obsojencev v kazenskem zavodu slab napovedovalec vedenja na prostosti. Kazenski zavod je le »igralni oder«, zato vedenje obsojencev sploh ne odraža njegovih stališč, vrednot in življenjskih

¹ Sutherland, s. 356.

² Kupčević-Mladjenović, s. 36.

³ Vodopivec, s. 1.

ciljev (pozaporska pričakovanja). Čim bolj igrajo delavci, bolj igrajo svoje vloge tudi obsojenci. Od igre pa nima nihče koristi, temveč se zmanjšajo še tiste možnosti, ki jih kazenski zavod nudi za poboljšanje obsojencev.

Odkar družba v boju s kriminaliteto uporablja zapore, je razširjen »korekcijski mit«, da je mogoče z zapiranjem ljudi zmanjšati kriminaliteto. Boj s kriminaliteto ni nikoli končan, saj kriminalitete ni mogoče premagati, kljub uporabi naj sodobnejših kriminalnopolitičnih sredstev. Policija, tožilstva, sodišča in kazenski zavodi »delajo« nenehno s polno močjo, pa vendar je kriminalitete vedno enako. Tudi če bi slovenski kazenski zavodi »poboljšali« ali »zastrašili« vseh 1800 letno sprejetih oziroma odpuščenih obsojencev, bi to bila le kaplja v morju odkrite (še bolj pa neodkrite) kriminalitete. Zato je vprašljivo, ali število »zaprtih« obsojencev sploh kaj vpliva na količino kriminalitete. Očitno je za družbo najbolj pomembno, da sistem nenehno deluje, manj pomembno pa je, kako deluje in ali sploh dosega namene kaznovanja. Kazensko pravo, kriminologija in penologija se preveč usmerjajo le na povratnike. To bi bilo upravičeno, če bi bil namen kaznovanja samo preprečevanje povratništva. Toda, resnica je, da se vsak drugi odpuščen obsojenec v nekaj prihodnjih letih vrne v zapor. Očitno, življenje v kazenskem zavodu slabih ljudi ne more poboljšati. Če bi hoteli kazenski zavodi tudi poboljšati obsojence, bi morali biti drugačni kot so. Pa ne gre le za zidove, velike sobe, slabo hrano in izkoriščanje pri delu. Bolj gre za medčloveške odnose, ki iz pustih zaporniških zidov lahko napravijo prijetno življenjsko okolje.

Očitno je, da se vloga obsojenca najbolje »igra« v kazenskem zavodu. Mnogi obsojenci pa še tudi po odpustu na prostost »igrajo« naučeno vlogo obsojenca. Kdor je »dober obsojenec«, se vedno znova vrača v kazenski zavod, ki je najustreznejši igralni oder za igranje te vloge. Kot na drugih igralnih odrih, je tudi v kazenskem zavodu število vlog omejeno in sicer s številom postelj. Kakšne pogoje mora izpolnjevati človek, da mu bo dodeljena vloga obsojenca, je temeljno vprašanje kazenskega prava. Kot za vsako življenjsko vlogo, obstajajo tudi za vlogo obsojenca določeni pogoji, ki jih morajo poznati organi, ki izbirajo obsojence. Ti pogoji in merila se morajo ujemati z merili javnosti o tem, kdo »zasluži« zapor.

2. Pomen in zahtevnost človekovih življenjskih vlog in njihov vpliv na življenjski stil

Delo je ena od temeljnih potreb človeka. Omogoča mu izražanje in razvijanje telesnih in duševnih sposobnosti. Z delom vzpostavlja človek stik in odnos z družbo. Delo prinaša človeku številne ugodnosti in omogoča druge socialne vloge. Čim uspešnejši je človek pri delu, boljši so njegovi odnosi z ljudmi. Kdor ne dela je nekoristen, nima nobene vloge in statusa. Delo ni življenjska vrednota samo po sebi, omogoča pa uresničitev drugih materialnih ciljev, je le sredstvo za zadovoljevanje drugih potreb.⁴

Poklicna vloga določa človekove življenjske cilje, oblikuje njegovo osebnost in določa vedenje.⁵ »Delovne« vloge določajo poklicno kariero človeka na najrazličnejših področjih. Poklicna kariera je posledica položajev, ki jih človek zavzema v svojem življenju. Položaji pa so posledica odločitev, ki jih sprejema človek v času šolanja in dela. Vloga »delavca« določa način človekovega življenja, način njegovega mišljenja in opazovanja stvari okrog sebe, zato govorimo o določenem življenjskem stilu, ki zajema tudi življenjski standard in krog človekovih prijateljev. Življenjski stil pa povratno povečuje ali znižuje avtoriteto delovne vloge. Pomen posameznih vlog raste in pada glede na naloge in dolžnosti, ki jih človek prevzema. Vsaka vloga ima časovni pomen. Časovni pomen vloge je določen s časom, ki ga zahteva vloga, čustveni pomen vloge pa se kaže v človekovi zavzetosti za njeno izpolnjevanje. V zvezi s prevzemanjem posameznih vlog so pomembne točke odločitve (vpis v šolo, sklenitev zakonske zveze, odločitev za kaznivo dejanje), ki vplivajo na vse kasnejše človekovo življenje. Običajno so vloge med seboj naravno povezane in si sledijo ne glede na voljo nosilca vlog (prva tatvina je lahko nepomembno dejanje, lahko pa pomeni začetek kriminalne kariere, s čimer je določena bodoča življenjska vloga človeka).

Na izbor in opravljanje vlog vpliva tudi vrednost postavljenih življenjskih ciljev. Ta vrednost je odvisna od obvestil in izkušenj, ki jih ima človek o posamezni vlogi. Vsak človek želi uresničiti svoje življenjske načrte in s tega vidika ocenjuje tudi posamezne vloge bodisi tedaj, ko jih izbira (točka odločitve) ali tedaj, ko jih opravlja, oz. se odloča, da jih opusti. Te

⁴ Horvat, s. 81.

⁵ Greenwood, s. 1.

točke odločitve so pogosto pod močnim vplivom družbenih in osebnih določilnikov, ki vplivajo na izbor vlog in na njihovo igranje. Pri tem nekateri določilniki delujejo kratek čas (korist, strah, jeza, žalost), drugi pa delujejo skozi daljše obdobje (socialni in ekonomski status, šolska izobrazba, družinske razmere, kriminalna kariera). Vsak človek bi moral imeti načrte za prihodnost in cilje, ki jih želi doseči. Pomembno je, k čemu teži človek v prihodnje, za kaj si prizadeva, kakšne so njegove vrednote in interesi in kako vidi svoje prihodnje življenjske vloge. Čeprav ima sleherni posameznik več statusov in vlog, ker sodeluje v izražanju večjega števila vzorcev vedenja, je en status glavni in temu ustreza glavna človekova vloga. Povezava statusa in vloge zajema stališča, ki jih mora sprejeti in izraziti tisti, ki želi imeti status in vlogo. Statusi in vloge tako postanejo vzori za vedenje ljudi. Čim bolj so člani družbe prilagojeni svojim statusom in vlogam, bolje družba deluje.⁶

Oblikovanje stališč in priprava človeka za njegove statuse in vloge se prične z rojstvom, nadaljuje pa s šolanjem in z življenjsko prakso. Čeprav se ljudje lahko prilagodijo vsaki vlogi (igralci), je pomembno, kako jo izvajajo. Mnogi spoznajo svoje napačne statuse in vloge, vendar jih ne morejo spremeniti, ker je večina statusov in vlog vnaprej določenih. To velja tudi za vlogo obsojenca. Komur je enkrat ta vloga »dodeljena«, jo težko zamenja s kakšno drugo. Današnji poskusi kazenskih zavodov, da bi spremenili življenjsko vlogo obsojenca, nimajo uspeha. Ljudje težko spreminjajo svoje življenjske vloge. Prepreka pri tem niso le stališča človeka, temveč tudi stališča okolja, ki nenehno oblikuje nove delinkvente, obsojence in zapornike. Potrebno je poznavanje zakonitosti, ki delujejo pri določanju življenjskih vlog. Vse razpoložljive življenjske vloge morajo biti nenehno zasedene. Z družbenega vidika so vse vloge enako pomembne in med njimi vlada določeno ravnotežje. Vlogam delavcev organov za notranje zadeve, javnih tožilcev, preiskovalnih sodnikov, in penoloških delavcev, ustreza nasprotna vloga delinkventov, osumljencev, obtožencev, obsojencev, zapornikov. Sodnika, miličnika in penološkega delavca ne bi potrebovali, če ne bi nihče hotel igrati vloge prestopnika. Zato je treba ohranjati le ravnotežje med vsemi vlogami in izdelati pravila za poštene in pravične odnose med nosilci različnih vlog (pravila sojenja in obravnavanja obsojencev).

⁶ Linton, s. 194.

Življenje je nenehna borba za statuse in vloge. Pri tem nekateri uporabljajo poštena, drugi pa nepoštena (tudi kriminalna) sredstva. Kdor ima določeno vlogo, se ji noče odpovedati, saj mu prinaša materialno, psihološko, socialno, politično in še kakšno korist. Postavlja se vprašanje, kaj prinaša človeku vloga delinkventa. V tej vlogi mora biti nekaj, kar človeka privlači, da prekorači mejo, ki jo določajo moralne in pravne norme. Očitno je njegova odklonska motivacija močnejša kot motivacija za pravno dovoljeno vedenje. Za kazenski zavod je temeljno vprašanje, kako obsojencu nadomestiti odklonsko motivacijo s sprejemljivo motivacijo vedenja. Pomembno je, ali kazenski zavod lahko obsojencu ponudi kaj takega, kar je vredno spreminjanja njegove odklonske motivacije in s tem tudi življenjskih ciljev in vrednot. Ob vlogi obsojenca je odločilno vprašanje, s katero vlogo naj se ta vloga nadomesti. Vsaka vloga zapušča na človeku globoke sledove, to velja tudi za vlogo obsojenca. Čim dalj in čim bolje je človek igral vlogo obsojenca, večje so težave pri njenem nadomeščanju z drugo vlogo. Okolje postavlja obsojencem velike ovire, če hočejo to vlogo zamenjati s kakšno drugo (stigmatizacija). »Vztrajanje« odpuščenega obsojenca v vlogi obsojenca-povratnika dokazuje, da je menjavanje življenjskih vlog težavno in da vsakomur najbolj ustreza samo ena življenjska vloga, lahko je to tudi vloga obsojenca-povratnika. Človek si skuša neprijetne vloge napraviti čim bolj prijetne, zato si povratniki v kazenskih zavodih svojo vlogo izdelajo tako, kot jim najbolj ustreza. Če ne morejo iz vloge, naj bo zanje vsaj čim bolj donosna. Kaj pomeni korist od vloge, pa je odvisno od posameznika. Če kazenski zavod sprejme igro povratnikov in se vanjo vključi, s tem (nehote) prispeva v pomembni meri k oblikovanju prav tiste vloge, ki bi jo želel s prevzgojnimi prizadevanji spremeniti.

3. Vloga dela obsojencev v njihovi prevzgoji

3.1. Zgodovinski razvoj dela obsojencev

Delo obsojencev je bilo v preteklosti kazen za storjeno dejanje, danes pa je sredstvo, ki pomaga obsojencu preživeti čas odvzema prostosti, preprečuje njegovo telesno in duševno propadanje in mu pomaga pri vključevanju v življenje po prestani kazni. Ob dobri organizaciji ima delo tudi ekonomski učinek za obsojenca, kazenski zavod in družbo.⁷ Položaj obsojencev, ki

delajo, se izboljšuje skladno z izboljševanjem pravnega položaja obsojencev v celoti. Kolikor več pravic ima obsojenec in kolikor bolj demokratski so odnosi med penološkimi delavci in obsojenci, toliko lažje je organizirati delo obsojencev na sodobnih penoloških načelih in toliko večja je korist od dela obsojencev. Povsod tam, kjer obsojenci še »morajo« delati, kjer jih med delom stražijo pazniki in jih disciplinsko kaznujejo, če nočejo delati, in kjer bolj ali manj očitno izkoriščajo obsojensko delovno silo, tam ni uspehov. Kakšno vlogo bo imelo delo obsojencev v praksi, je odvisno od režima kazenskega zavoda in kakovosti vzdušja v zavodu, ki ga ustvarjajo delavci in obsojenci v medsebojnih stikih. V penitenciarne režimu je delo obsojencev edina organizirana dejavnost, vse druge oblike tretmana so manj organizirane in manj določene po vsebini, obliki in nameni. Glede vrednosti dela obsojencev je najbolj enostaven odgovor, da morajo vsi ljudje delati, zato naj delajo tudi obsojenci.⁸

V zgodovinskem razvoju je šlo delo obsojencev skozi 4 različna obdobja (delo kot kazen, delo kot sestavina kazni, delo kot sredstvo tretmana in delo kot vrednota samo po sebi). Danes se delu obsojencev ne pripisuje kakšen poseben namen, temveč se šteje kot normalna dejavnost, ki spremlja človeka v njegovem življenju tako na prostosti kot v času prestajanja kazni odvzema prostosti.⁹ V preteklosti je imelo delo obsojencev značaj prisilnega dela in ima v določeni meri tak pomen še danes, saj je »delo srce penitenciarne sistema«. ¹⁰ Pojem prisilnega dela se je lahko razvil le na podlagi odvzema prostosti. Prvi kazenski zavodi v Evropi v 16. stoletju so se imenovali »hiše dela« in njihov prvi namen je bil prisiliti obsojence k delu. Ekonomski vidiki dela obsojencev so se zane-marjali v vsej zgodovini kazenskih zavodov in se zanemarjajo še danes. Delo kot sestavina kazni se ohranja še danes, saj morajo obsojenci delati, za delo pa prejema nizko plačilo.¹¹

Na ozemlju današnje Slovenije je bilo delo obsojencev »prisilno« odkar se je uveljavila kazen odvzema prostosti. Avstro-Ogrski »zakon o

zvrševanju kaznij na prostosti v samotnem zaporu in o komisijah za zvrševanje kazni, katere se postavijo« z dne 1. 4. 1872 je določal: »Samotno zaprti kaznjene bodi tako držan, da mora neprenehoma delati« (5. člen). Kazenski zakonik za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je začel veljati 1. 1. 1930 je določal, da »mora vsak obsojenec delati« (4. odst. 40. člena), delo je »moralo biti koristno in produktivno, imeti je moralo vzgojni in poboljševalni značaj ter se prilagojevati posebnosti obsojenca«. Prvi jugoslovanski povojni zakon o vrstah kazni (Ur. l. DFJ, št. 48/45) je določal dve vrsti kazni: odvzem prostosti in odvzem prostosti s prisilnim delom. Z navodilom o izvrševanju kazni (Kab. št. 11 z dne 27. 9. 1945) je bilo določeno obvezno delo obsojencev. Pravilnik o hišnem redu v kazensko poboljševalnih domovih in okrožnih in okrajnih zaporih (Ur. l. FLRJ, št. 23/47) je določal: »vsak telesno sposoben obsojenec mora delati« (člen 43). Zaporniki, obsojeni na kazen odvzema prostosti s prisilnim delom, so morali opravljati težja telesna dela. Zakon je uvedel disciplinsko kazen nadurnega dela, za katero obsojencu ni pripadalo plačilo. Kazenski zakon Jugoslavije iz leta 1948 je določal, »da so osebe, obsojene na kazen odvzema prostosti s prisilnim delom, dolžne opravljati fizično delo težje vrste«. Kazenski zakonik iz leta 1951 je določal, da se osebe, obsojene na kazen strogega zapora »razporejajo po pravilu na fizično delo«, medtem ko se »osebe, obsojene na kazen zapora, razporejajo po pravilu na dela, ki ustrezajo njihovi strokovni izobrazbi in sposobnostim« (54. člen). Obsojenec je bil lahko disciplinsko kaznovan na »dveurno podaljšanje delovnega časa za najmanj 3 in največ 30 dni«. Posebna kazen je bila dodelitev težjega dela za največ 14 dni (58. člen zakona o izvršitvi kazni, varnostnih ukrepov in vzgojno poboljševalnih ukrepov iz leta 1951). Vse te določbe o kaznovanem značaju, so bile spremenjene 1961. leta z zakonom o izvrševanju kazenskih sankcij, k čemur so pripomogla tudi minimalna pravila za postopanje z zaporniki iz leta 1955.

Ko sta Rusche in Kirsheiner opazovala zgodovino penoloških koncepcij o delu obsojencev, sta ugotovila, da so metode obravnavanja obsojencev manj odvisne od abstraktne koncepcije kazenskega pravosodja in bolj od ekonomskih pojmovanj o uporabi cenene obsojenske delovne sile. Radbruch pa sklepa, da kazenski sistemi še danes vsebujejo znamenja kaznovanja sužnjem, kar se kaže v znižanju obsojenčevega po-

⁷ Neale, s. 7.

⁸ Primerjaj Neale, s. 8–9.

⁹ *Integration du travail pénitentiaire...*, s. 7. Primerjaj Schmelk, Picca, s. 278.

¹⁰ Germain, s. 90. Prisilno delo kot posebna kazen je bilo v Franciji odpravljeno leta 1960. Leauté, s. 755.

¹¹ Schaller, s. 3.

ložaja in zmanjšanju samospoštovanja. Današnje zapiranje ljudi je zato zgodovinsko nadaljevanje prvotnega kaznovanja sužnjev in nečloveškega ravnanja z obsojenci. »Obsodba na delo« se je vedno štela kot telesna kazen. V zakoniku Theresiana je bilo določeno, »naj javno delo obsojencu povzroči trpljenje in telesne muke«. ¹² Ne glede na različne okoliščine, ki so človeka v različnih zgodovinskih obdobjih pripeljale v suženjstvo, je bistvo položaja sužnja-zapornika omejevanje osebne svobode in pravic in izpolnjevanje ukazov nadrejenih oseb. Suženj je delal za gospodarja, danes delajo zaporniki za državo. »Suženjstvo« današnjih zapornikov so odpravile le tiste države, ki obsojencem plačajo polno vrednost njihovega dela. Sellin vztraja, da je današnji kazenski sistem naslednik suženjstva in da »suženjstvo« v kazenskem sistemu še vedno živi. Če naj pomeni beseda suženjstvo nasilje človeka nad človekom, njegovo izkoriščanje, omejevanje svobode, potem so današnji kazenski zavodi pravzaprav le posebna oblika suženjstva. ¹³

3.2. Delo kot del prevzgojnega tretmana obsojencev

Kakšna bo prevzgojna in ekonomska korist od dela obsojencev, je v pomembni meri odvisno od sposobnosti in motivacije obsojenca in od organizacije ter ciljev dela obsojencev v kazenskem zavodu. Ljudje na splošno mislijo, da je delo koristno za človeka, zato se šteje tudi kot osnova penitenciarnega režima. Vendar danes še ne znamo meriti prevzgojnega učinka dela obsojencev po prestani kazni. Delo samo po sebi ni ne dobro ne slabo za človeka. Delo ima pomen za osebnost morda le pri visoko ustvarjalnem delu, ki ga pa opravlja le peščica strokovnjakov. Večina ljudi pa z odporom odhaja na delo, z odporom dela in ni zadovoljna z zaslužkom. Večina ljudi tudi ni zadovoljna z odnosi pri delu, mnogi razmišljajo, da bi zapustili delo in šli drugam, pa tega ne morejo storiti zaradi omejevanj na trgu delovne sile. In, če to velja za ljudi na prostosti (tudi za penološke delavce), potem ni mogoče vsiljevati obsojencem drugačnih (penoloških) stališč o vrednosti dela. Zato je brez pomena obsojence prepričevati, da je delo zanje »prevzgojno«. Zakaj naj bi imeli obsojenci raje delo kot delavci na prostosti? V kazenskih zavodih je vse življenje obsojen-

cev podrejeno samo delu. Vsi penološki delavci se ukvarjajo z delom obsojencev, ko jih opazujejo pri delu in iz tega sklepajo o njihovi osebnosti in stopnji prevzgoje. Delo se danes uporablja kot edino sredstvo za napovedovanje vedenja obsojenca po prestani kazni, čeprav je tako stališče zmotno. ¹⁴

Za doseganje (prevzgojnih) učinkov dela obsojencev so pomembni tudi penološki delavci, zlasti organizatorji dela. Pomembne so njihove sposobnosti, strokovno znanje in stališča o vlogi dela pri doseganju namenov zaporne kazni. Na vprašanje, ali je mogoče obsojence prevzgojiti z delom, je mogoče odgovoriti glede na to, kdo in kako jih prevzgaja in kako se dosegajo nameni dela. Na vprašanje, koliko časa zahteva prevzgoja z delom, še ni odgovora. Zato je neustrezno govoriti na splošno o prevzgojni vrednosti dela obsojencev, ne da bi ob tem upoštevali sposobnosti obsojencev, sposobnosti organizatorjev dela in čas, ki je na voljo za prevzgojo obsojenca. Mišljenje, da bo delo rešilo vse probleme obsojenca, je zastarelo, saj od dela ni mogoče pričakovati več kot lahko dejansko daje obsojencu. Penologija do danes ni našla posebnih področij osebnosti, na katere bi bilo mogoče vplivati z delom, tudi, če bi bilo to delo drugače organizirano kot je danes. Tudi ni znano, ali je delo bolj prevzgojno kot ostale oblike tretmana in kaj bi bilo, če obsojenci ne bi delali. O namelih in učinkih obsojenčevega dela je mogoče razpravljati, ni jih pa mogoče dokazati. ¹⁵

Če naj bi delo iz »lenuhov« oblikovalo pridne in poštene delavce, je očitno, da delo v kazenskem zavodu ne more doseči tega namena, saj se pridnost in poštenost pridobi dosti prej, predno pride človek v kazenski zavod. Obsojenec je ob prihodu v kazenski zavod socializiran ali pa ni socializiran. Težko je določiti, kaj je v kazenskem zavodu takega, da bi obsojenca socializiralo in pripravilo za življenje na prostosti. Danes prevladuje nasprotno mnenje, da kazenski zavod s svojim okoljem zmanjšuje možnosti obsojencev, da bi bili po prestani kazni pridni delavci ter pravo spoštuječi državljani. Tudi če obsojenec v kazenskem zavodu pridobi nekaj ročnih spretnosti, je po daljši prestani kazni intelektualno in čustveno toliko otopel, da mu učenje poklica nič ne koristi, nima pa tudi načrtov za prihodnost, saj mu življenje v kazen-

¹² Brinc: Sellin, Slavery ..., s. 330.

¹³ Isto, s. 332.

¹⁴ Primerjaj Neale, s. 13.

¹⁵ Primerjaj Neale, s. 15.

skem zavodu uniči občutek za prihodnost in za lastno odgovornost v življenju.

Iz izkušenj, da ima delo terapevtski učinek na človeka, da pomirja in izboljšuje človekovo duševno stanje, se je v začetku 20. stoletja pričela uporabljati delovna terapija za dodatno zdravljenje različnih duševnih bolezni. Bolniki so z delom postali mirnejši in so lažje vzpostavljali medsebojne stike in stike z zdravstvenim osebjem, zmanjšala se je tudi potreba po prisilnih ukrepih.¹⁶ V tem smislu se lahko delovna terapija uporablja za tiste obsojence, ki so nesposobni za polno proizvodno delo.¹⁷ Toda ob terapiji z delom je za duševno zdravje pomembno družbeno počutje človeka, zato ni dovolj samo delovna, temveč je potrebna tudi socialna terapija.¹⁸ Vedenjska motnja (deviantnost, kriminaliteta) ne pomeni le motnje osebnosti, temveč tudi motnjo v človekovi socialni pripadnosti. Terapija mora človeku poleg individualne integritete povrniti tudi socialno identiteto. Poklicna rehabilitacija in resocializacija sta povezani, ker le doseganje obeh omogoča ponovno vključitev človeka v družbo. Cilj delovne terapije je tudi zmanjšanje človekove odtujenosti od okolja, razvijanje ustvarjalnosti in sposobnosti za uresničenje svojih potreb. Človek mora vsklajevati svoje želje s svojimi sposobnostmi in možnostmi.¹⁹

Številni kulturni in zgodovinski spomeniki so rezultat dela sužnjev-obsojencev v različnih zgodovinskih obdobjih. Mnogi so ob delu tudi umrli. Kakšna je torej vrednost obsojenčevega dela. Takšna, kot ji ga daje vsakokratna družba. V preteklosti se je malo razpravljalo o vrednosti dela obsojencev. Obsojenci so morali opravljati najtežja dela, pomembni so bili le rezultati, ne pa filozofska razmišljanja o delu. Zato mnoga stališča tako o prevzgojni vrednosti kot o škodljivosti obsojenskega dela pomenijo nasilje nad delom kot naravnim načinom trošenja človekovih umskih in telesnih moči in sredstvu za doseganje drugih ciljev. Čim manj se ob delu postavlja filozofskih in penoloških vprašanj, manj je težav z obsojenskim delom. Ker

dela večina zdravih ljudi na prostosti, naj delajo tudi obsojenci med prestajanjem kazni. Kaj si kdo misli ob tem, sploh ni pomembno. Izdelek ima enako vrednost, pa če ga napravi obsojenec zaradi denarja ali zaradi prevzgoje. Tudi sicer, ob preštevanju izdelkov obsojencev, ni mogoče ugotoviti, koliko so jih obsojenci naredili zaradi zasluzka (in ugodnosti) in koliko zaradi prevzgoje. Če se v običajnem življenju delu ne pripisuje poseben prevzgojni pomen, je vprašanje, ali lahko penološki delavci v kazenskih zavodih iz običajnega dela napravijo čudotvorno delo, ki vpliva na ljudi popolnoma drugače kot delo na prostosti.

Kakorkoli opazujemo delo obsojencev, ne moremo mimo dejstva, da je to delo bilo vedno del nacionalne ekonomije posamezne države. To lastnost ohranja delo obsojencev tudi danes. Če ima delo poleg tega še katero od vlog, ki jih želi doseči penologija, naj jo opravlja. Delu obsojencev ni mogoče odvzeti naravnih in nalepiti pretežno umetnih vlog, ki jih ne opravlja, ali pa jih opravlja le občasno. Odgovora na vprašanje, ali se obsojensko delo sploh splača, ni mogoče pričakovati od penologije, temveč od ekonomije in od namenov države z obsojenskim delom. Odločilno je, ali se pri delu obsojencev bolj poudarja korist obsojenca ali države. Če naj obsojensko delo dosega ekonomsko produktivnost, ga naj organizirajo ekonomisti in delavci iz gospodarstva. Če naj bo namen obsojenskega dela prevzgoja, potem ga naj organizirajo vzgojitelji in terapevti. Temu namenu se naj prilagajata tudi financiranje obsojenskega dela.

Pomembno vprašanje je, ali delo lahko razvija pozitivne osebnostne lastnosti pri obsojencih. Zdi se, da tega ne more, ker se osebnostne lastnosti razvijajo dosti prej, predno obsojenec pride v kazenski zavod in so za njihov razvoj potrebni določeni vzorci, motivi in cilji, česar ne more doseči nasilje nad obsojencem v okviru kazni zapora. Pozitivne osebnostne lastnosti človek ima ali nima, ko si izbira delo in se zanj pripravlja. Tisti, ki jih nimajo, prej ali slej izgubijo delo. Vprašanje je, koliko in katerih osebnostnih potez sploh zahteva sodobno delo. Če jih ne zahteva, jih delavec tudi ne potrebuje. In kdo sploh nadzoruje katere osebnostne lastnosti se oblikujejo in sproščajo ob delu pri obsojencu. Če se na prostosti delu ne pripisuje (pre)vzgojna vloga v oblikovanju osebnosti človeka, potem tega ni mogoče pričakovati niti v kazenskem zavodu. Namene obsojenskega dela

¹⁶ »Delovna-okupacijska terapija je eden od najstarejših načinov zdravljenja v psihiatriji. Namen zdravljenja je spodbuditi pri obravnavani osebi interes za okolje, za delo in za privajanje telesa in duševnosti na zdravo dejavnost in na ta način vrniti bolniku delovno sposobnost in pomagati mu k njegovi resocializaciji«. Hudolin, s. 290.

¹⁷ Atanacković, s. 203.

¹⁸ Feldman, s. 157 in 160.

¹⁹ Isto, s. 163.

danes predpisuje pravo, čeprav nikomur, ki dela na prostosti, zakon ne določa namena dela, temveč se namen razume sam po sebi. Vprašanje je, ali so nameni, ki jih predpisuje pravo v zvezi z delom obsojencev, sploh uresničljivi. Pa tudi kazenski zavodi si premalo prizadevajo za uresničenje namenov obsojenskega dela. Vprašanje je, ali se naj dosežejo nameni obsojenskega dela že v času prestajanja kazni ali šele po odpustu na prostost, in koliko časa po odpustu naj ti nameni še trajajo. Pri tem se ne zanemarja le vprašanje, ali so nameni dela obsojencev uresničljivi, temveč tudi ali so nameni dela potrebni vsakemu obsojencu.

Današnja stališča o vrednosti obsojenskega dela se gibljejo od prepričanja, da je delo ključna sestavina resocializacije obsojencev, preko popolnega zanikanja (pre)vzgojne vrednosti obsojenskega dela, do stališča, da delo resocializaciji obsojencev bolj škoduje kot koristi. Med temi skrajnimi stališči je množica stališč, od katerih so nekatera bolj druga manj utemeljena. Danes vse zakonske opredelitve namenov obsojenskega dela poudarjajo vrednost dela le za obsojence. Zamolčijo pa osnovni namen obsojenskega dela v preteklosti in še danes, to je izkoriščanje obsojenčeve cenene delovne sile in s tem nadomeščanje stroškov, ki jih ima država z vzdrževanjem kazenskih zavodov.

Na ta način se razmišljanje o namenu in vrednosti obsojenskega dela prej ali slej približa temeljnemu vprašanju, kaj je namen kazni in kaznovanja. Delo obsojencev v kazenskem zavodu nima samostojnega namena, temveč je namen tesno povezan z nameni kaznovanja. Kazen odvzema prostosti je posledica kršitve pravne norme, zaradi česar obsojenec izgubi poleg osebne prostosti tudi vse pravice iz dela, ki jih je imel do nastopa kazni zopora. S storitvijo kaznivega dejanja človek izgubi vlogo delavca in prevzame (bolj ali manj prostovoljno) vlogo obsojenca. Ker ima vsaka socialna vloga svoje zahteve in svoje posledice, je treba o socialni vlogi obsojenca-zapornika razmišljati z vidika te vloge. Pravila igre v življenju so taka, da vsaki vlogi pripada določen status in vsaka vloga se lahko igra le na enem odru. Vloga delavca se igra v delovni organizaciji na prostosti, vloga obsojenca pa se igra v kazenskem zavodu.

Postavlja se vprašanje, ali je delo v kazenskem zavodu pravica ali dolžnost obsojenca. Država danes nikomur ne jamči absolutne pravice do dela. Ob normalnih pogojih gospodarjenja je dela vedno manj kot je iskalcev dela.

Na ta način delo dobijo samo najboljši in ti si zato prizadevajo, da dela ne izgubijo. To prizadevanje se kaže v rednem prihajanju na delo, v izpolnjevanju delovnih nalog, v vzdrževanju normalnih odnosov z drugimi in z nadrejenimi delavci, z razmišljanjem o posledicah vedenja. Zato je vprašanje, ali naj se v kazenskih zavodih delo zagotovi vsem obsojencem, tistim, ki ga cenijo in si ga želijo, in tistim, ki ga ne marajo, ki ga čutijo kot prisilo in za katere je treba uporabljati disciplinske in druge ukrepe, da se jih pripravi k delu oziroma, da vsaj hodijo na delo in »se delajo da delajo«. Kogar je treba z disciplinskim kaznovanjem siliti k delu, ne bo nikoli delal in zaradi tega ne bo vzljubil dela. Kam bi prišla družba, če bi morali ljudi na prostoti siliti k delu z disciplinskim kaznovanjem. Če se to dela v kazenskih zavodih, je to zloraba dela za namene, ki so tuji človeku in penološki stroki. Dvakrat neupravičeno pa je pričakovati pozitivne učinke od disciplinskega kaznovanja obsojencev zaradi njihovega slabega odnosa do dela. Tako kazenski zavod privzga obsojencu prej odpor kot ljubezen do dela. Praktična posledica takega ravnanja je, da obsojenec na prostosti ne misli na delo in zaposlitev, ker mu je kazenski zavod privzgojili do dela globok in trajen odpor, temveč misli na kriminaliteto in izognitev delu.

Iz človeških, moralnih in številnih drugih vidikov zakon ne bi smel obsojenca siliti k delu. Delo v penološki teoriji že dolgo ni sestavni del kazni. Po drugi strani, država tudi ni dolžna zagotoviti obsojencu dela in zaposlitve, saj bi v tem primeru bolj skrbela za obsojence kot za poštene ljudi na prostosti. To bi bilo v nasprotju s cilji kaznovanja in zatiranja kriminalitete. Kazenski zavod naj bi le ponujal delo in zaslužek obsojencem, ki si dela želijo in ga znajo opravljati. Obsojenec naj se sam odloči, ali bo prodal svojo delovno silo in za kakšno ceno jo bo prodal. Če mu pogoji, pod katerimi bi moral delati, ne ustrezajo, se lahko odloči, da ne bo delal. Ne glede na to, ali obsojenec dela, mu mora kazenski zavod nuditi obleko, nastanitev in prehrano, da se ne poslabša njegovo telesno in duševno zdravje. To zahteva human odnos do obsojenca kot človeka. Vprašanje pa je, ali naj uživajo enak standard v zavodu obsojenci, ki pridno delajo in tisti, ki lenarijo. Nekateri tovrstne rešitve delajo iz kazenskega zavoda umetno okolje, kjer so vsi enaki, pridni in leni. Tega pa v normalni družbi ni. Zato so kazenski zavodi umetna družba enakih ljudi, kar ima

škodljive posledice za obsojenca in za družbo kot celoto. Delo obsojencev je danes prisilno, bolj zaradi koristi države kot koristi obsojencev. Če bi delo obsojencev postalo prostovoljno, obsojenci ne bi ničesar izgubili, največ bi izgubili penološki delavci. To pa pomeni, da se bodo zamislili o prostovoljnem delu obsojencev najbolj upirali penološki delavci. Država in penološki delavci ne morejo siliti obsojencev k delu, saj sodišče z nobeno sodbo ne določi obsojencu prisilnega dela, ne plačevanja »denarne kazni« iz zasluzka, kar se v resnici nenehno dogaja.

Očitno je lahko zaključiti, da bo delo obsojencev ostalo kazen vse dotlej, dokler bo zadeve v zvezi z delom obsojencev urejala kazenska zakonodaja in zakonodaja o izvrševanju kazenskih sankcij. Kdaj bo drugače, je odvisno tudi od stališč penoloških delavcev. Zakonodajalec se bo prilagodil praksi tudi na tem področju, kot vedno doslej. Penologija je taka, kakršno ustvarjajo, oblikujejo in želijo sami penološki delavci. Kolikor menimo, da delo obsojencev ni del kazni, potem je očitno, da določbe o delu obsojencev ne sodijo v kazenski zakon in v zakon o izvrševanju kazenskih sankcij. Kazenski ali drug zakon ne more človeka prisiliti k delu. Delo je dovolj velika vrednota samo po sebi in ni potrebno da mu daje pomen še zakon, zlasti ne kazenski. Zato naj tudi v kazenskih zavodih delo postane ekonomska potreba obsojenca. Tako delo bo najbolj prevzgojno. Penološki delavci ne bi smeli obsojencev siliti k delu zaradi njihove bodoče prevzgoje. Življenje človeka in njegovo delo sta preresni stvari, da bi se smeli penološki delavci z njima igrati in s svojimi stališči zavajati družbo, da delo prevzgaja obsojenca. Od obsojenca ne smemo zahtevati, da postane stroj med prestajanjem kazni zapora. Še zlasti tega ne smemo početi, če želimo, da se bodo obsojenci vračali na prostost vsaj ne poslabšani, če ne že poboljšani, v primerjavi s stanjem ob nastopu kazni.

Res je, da obsojencev danes nihče ne sili k delu s fizično silo, kot so to počeli v vsej zgodovini (bič, puška, mučenje, stradanje, kruh in voda). Ljudje so danes preveč humani, da bi uporabljali tako preprosta sredstva. Zato pa je psihično nasilje nad obsojenci dosti bolj rafiniran način za prisiljevanje in oblikovanje po modelu penoloških delavcev. Čeprav obsojencev nihče ne pretepa, če nočejo delati, pa je nad njimi nenehno psihično nasilje v obliki grožnje oziroma strahu, da ne bodo dobili prostega izhoda, podaljšane obiska, spolnega stika z ženo

v zaporski sobi, pogojnega odpusta. To nasilje ni nič manjše kot grobo fizično nasilje. Morda krivice ob današnjem nasilju obsojence celo bolj bolijo kot so jih nekoč boleli udarci biča ali zapiranje v temne samice. Osnovno vprašanje sodobne penologije je, ali je znotraj zaporskih zidov sploh kaj takega, kar ne bi bilo nasilje nad obsojencem, ali je kakšna dejavnost obsojenca, ki ne bi bila nadzorovana in zaradi katere ne bi mogel trpeti obsojenec škodljivih posledic, ali je kakšen prostor, kjer obsojenec ne bi bil nadzorovan.

Kdaj in zakaj se je obsojenskemu delu pričel pripisovati poseben »prevzgojni« namen, je težko ugotoviti. O tem, da delo prevzgaja, je nastal poseben mit, čeprav za kaj takega ni bilo nikoli podlage ne v življenju na prostosti ne v kazenskih zavodih. Med tistimi, ki delajo, ni nič manj kriminalitete, kot med tistimi, ki ne delajo, prej je več. Nekatera »najtežja« kazniva dejanja (gospodarska kriminaliteta) pa sploh lahko storijo le tisti, ki so zaposleni. Očitno je, da se je »prevzgojni« namen obsojenskega dela le dodajal k ostalim pomembnejšim namenom kazni. Če bi bili kdaj hoteli dati obsojenskemu delu resnično prevzgojni namen, bi morala biti organizacija kazenskih zavodov in dela v njih popolnoma drugačna. Doslej v kazenskih zavodih še ni prevladal prevzgojni namen obsojenskega dela in ni verjetno, da bo sploh kdaj prevladal.²⁰

V sodobnih državah obsojensko delo danes nima več tako odkritega kaznovalnega značaja kot ga je imelo včasih. Danes se obsojencem z delom bolj olajša kot otežuje prestajanje kazni. To velja za sistem skupnega, še bolj pa za celični sistem prestajanja kazni. Danes obsojenci v številnih evropskih in ameriških kazenskih zavodih zahtevajo delo, saj jim ob delu hitreje mine čas, pomemben pa je tudi zaslužek od dela. Poleg tega delo zadovoljuje interes družbe, da obsojenci delajo. V številnih državah kazenski zavodi ne morejo zagotoviti dela vsem obsojencem, ki bi ga želeli. V številnih državah se šteje delo kot privilegij, kar omogoča, da organizatorji izbirajo med obsojenci najboljše delavce. Zato je vedno več obsojencev, ki želijo delo, kot je takih, ki lahko delo v resnici dobijo.²¹

²⁰ Primerjaj Germain, s. 90. La gestion des établissements..., s. 53–54, Shavit, s. 27, Sikora, s. 59, Mella, s. 50.

²¹ Prison régimes, s. 25.

»Obsojenci vseh kategorij, oziroma vsaj večina »normalnih« smatra brezdelje kot kazen. Kar se je zdelo včasih nemogoče, je sedaj mogoče. Brezdelje

Minimalna pravila o postopanju z zaporniki (1955) določajo, da se morajo zaporniki »ukvarjati s produktivnim delom, ki jih dovolj zaposli v rednem delovnem dnevu« (točka 71.3). To delo »mora biti v mejah možnosti take narave, da ohrani in poveča njihovo delovno sposobnost, da bi po odpustu na prostost mogli dostojno zaslužiti za življenje« (točka 71.4). Iz poročila Generalnega sekretariata OZN za 7. kongres OZN o preprečevanju kriminalitete in obravnavanje prestopnikov (Milano, 1985) o uporabi Minimalnih pravil za postopanje z zaporniki je razvidno, da v vseh državah štejejo delo obsojencev kot pomembno sredstvo pri rehabilitaciji, poleg tega pa je korist dela tudi v tem, da obsojenec iz zaslužka vrača škodo žrtvi in plača stroške kazenskega postopka. Delo obsojencev prispeva tudi k vzdrževanju zavodov. V Evropi je to pomemben namen obsojenskega dela.²²

Odbor ministrov držav Evropskega sveta je na 248. zasedanju 18. 9. 1975 razpravljal o delu obsojencev kot sredstvu za usposabljanje in rehabilitacijo zapornikov in kot sredstvu za lažje vodenje kazenskih zavodov. Odbor je priporočil članicam naj še bolj utrdijo položaj in vlogo dela zapornikov in naj dajo delu ustrezen položaj v organizaciji zavodov, naj organizirajo delo po sodobni tehnologiji in uporabljajo za usposabljanje zapornikov sodobne metode dela, naj pogoje dela čim bolj prilagodijo pogojem dela na prostosti ter naj za nagrajevanje obsojenskega dela uporabljajo podobna merila kot veljajo na prostosti.²³ Evropska zaporniška pravila iz leta 1987 določajo, da je namen tretmana obsojenih oseb »ohraniti in vzdrževati njihovo zdravje in samospoštovanje in, kolikor to dolžina kazni omogoča, razvijati njihov občutek odgovornosti in spodbujati lastnosti in sposobnosti, ki jim bodo omogočile, da bodo po vrnitvi v družbo imeli najboljše možnosti, za pravo spoštuječe življenje in da se bodo s svojim delom sami sposobni vzdrževati in skrbeti zase.«²⁴

Poglavitno vprašanje v zvezi z delom obsojencev je, kakšno naj bo obsojensko delo in kakšni

je postalo breme in sami obsojenci zahtevajo, da se jim da ustrezno delo«. Sobotinčić, s. 30.

»Brezdelje v zaporu škodljivo vpliva na disciplino in uničuje moralne, telesne in intelektualne sposobnosti obsojencev. Največja krutost je pustiti obsojence brez dela.« Hawkins, s. 116.

²² Alternatives to Imprisonment and Measures for the . . . , s. 15.

²³ Resolucija odbora ministrov držav Evropskega sveta o delu zapornikov, s. 56.

²⁴ European Prison Rules, točka 3.

naj bodo nameni tega dela. Pri tem lahko prevladujejo ekonomski interesi ali pa drugi nameni dela. Vprašanje je, kako plačati obsojensko delo in ali naj bo obsojenec dolžan iz svojega zaslužka plačati ekonomsko ceno svojega vzdrževanja v zavodu, ali pa mu mora država zagotoviti brezplačno prestajanje kazni in izplačati poln zaslužek od dela. Kolikor bi dobil obsojenec polno plačilo za svoje delo, je zopet vprašanje, ali je prav, da bi imel od svojega protipravnega ravnanja ekonomsko korist, če v kazenskem zavodu zasluži s svojim delom več, kot bi lahko zaslužil na prostosti, če bi bil ostal pošten in bi spoštoval pravne norme.

Glede na vrsto dela obsojenca je očitno, da vzdrževalna hišna dela (pometanje, lupljenje krompirja, pomivanje posode) v kazenskem zavodu malo pomenijo za resocializacijo obsojenca. Tudi zelo težka industrijska dela nimajo posebnega rehabilitacijskega pomena, če jih obsojenec ne bo opravljal po prestani kazni. Pogodbena dela z zunanjimi podjetji niso rehabilitacijska in obsojencu nič ne koristijo za življenje po odpustu. Pri številnih delih v kazenskih zavodih si obsojenci ne morejo pridobiti ne poklicnih spretnosti ne koristnih delovnih navad za kasnejše življenje. Poleg tega, v kazenskih zavodih za različna domača dela (kuhanje, pranje, delitev hrane, čiščenje pisarn, vrtna dela in podobno), ki bi jih na prostosti zlahka opravil en delavec, pogosto določijo 3 ali 4 obsojence. Tako si v kazenskem zavodu pridobi obsojenec delovne navade, ki mu koristijo le, če se vrne nazaj v zapor. Taka organizacija dela obsojencev je posledica mišljenja, da so obsojenci leni, da so neodgovorni do delovnih dolžnosti in jih je treba nenehno nadzorovati. Tako se zgodi, da ravno tisti obsojenci, ki ne znajo delati in so leni, v zaporu resnično preživijo čas ob nepomembnih in nekoristnih hišnih delih.

4. Sklepno razmišljanje

Delo obsojencev ima zelo pomembno vlogo v vsakdanjem življenju kazenskega zavoda. Vsak obsojenec naj bi nekaj delal, kaj, pa naj bo njegova odločitev. Zato sploh ni vprašanje, ali bo obsojenec delal, temveč je vprašanje, kaj bo delal in kako bo delo organizirano. Obsojenec si mora vsak dan znova zaslužiti denar za hrano in za prenočišče. Ali naj iz zaslužka preživlja družino, je rodbinskopravno in ne penološko vprašanje. Obsojenci naj delajo. Delo naj si sa-

mi poiščejo v okviru kazenskega zavoda ali izven njega. Če bodo v kazenskem zavodu vsa delovna mesta polna, bo novodošli obsojenec čakal na prosto delovno mesto. Zakon ne določa, da mora obsojenec naslednji dan po prihodu v kazenski zavod dobiti delo, če morda prej ni delal več let. Tisti pa, ki so imeli delo in urejeno življenje, pa še manj upravičeno pričakujejo, da jih čaka v kazenskem zavodu delo, saj so si ga sami pripravili s storjenim kaznivim dejanjem. Če bi svoj poklic in delo cenili, ne bi poleg dela izvrševali še (premoženjskih) kaznivih dejanj.

Zgodovina dela obsojencev kaže, da je bilo to delo brez pravih ekonomskih in penoloških učinkov, dokler so ga organizirali penološki delavci v okviru kazenske in penitenciarne zakonodaje. Doseganje boljših rezultatov je mogoče pričakovati šele tedaj, ko bodo delo obsojencev organizirali podjetniki. Ali bo obsojenec delal, ni penološko in kazensko pravno, temveč je ekonomsko vprašanje. Naloga kazenskega zavoda ni z disciplinskimi kaznimi siliti obsojenca da dela, temveč ga le spomniti na njegove splošne ter roditeljske dolžnosti do otrok, ki jih mora preživljati tudi med prestajanjem kazni.

In kaj je v delu obsojencev penološkega? Od odgovora na to vprašanje je odvisna vsa metodologija ukvarjanja z delom obsojencev. Kaj naj daje delo obsojencem izven tistega, kar daje vsakemu delavcu? Ali naj ima delo obsojencev še kakšne skrite namene in ali naj ti skriti nameni učinkujejo med prestajanjem kazni, ali šele določen čas po odpustu obsojenca? Kako naj ugotovimo te namene in kako jih naj dosežemo? Po svetu so morali prenesti huda razočaranja ob ugotovitvi, da tisto, kar so šteli za resnico glede vrednosti dela obsojencev, sploh ni bilo res, ker se pričakovanja niso uresničila. Tudi po spremembah pogledov na delo obsojencev je to delo še vedno temelj penitenciarnega režima. Toda ne več v penološkem, tretmanskem, rehabilitacijskem in resocializacijskem pomenu, temveč iz praktičnih razlogov, ker je to edina organizirana dejavnost v kazenskem zavodu, kjer

vedo organizatorji dela in obsojenci, kaj se dela in zakaj se dela. Obsojenci, ki bodo prostovoljno sprejeli ponujeno delo, sploh ne bodo predmet penološkega obravnavanja. Predmet bodo tisti, ki se bodo izogibali delu, kajti ti so verjetno že pred storitvijo kaznivega dejanja imeli probleme z delom in z odnosi med ljudmi na delu in izven dela.

Tradicionalna stališča o prevzgojni vrednosti obsojenskega dela izgubljajo svojo vrednost. Ker stališče, da poklicno usposabljanje obsojencev zmanjšuje povratništvo ni utemeljeno, delavci kazenskih zavodov neupravičeno silijo obsojence k delu, ko mislijo, da bodo s tem preprečili povratništvo. Ugotovitve raziskav kažejo na mnoga zmotna stališča v zakonodaji o izvrševanju kazni zapora in pri penoloških delavcih o »prevzgojni« vrednosti »prisilnega« dela obsojencev med prestajanjem kazni zapora.

Delo obsojencev je bilo vedno sredstvo tretmana, oziroma tistega, kar se je s tretmanom razumelo. Kakršen je bil tretman takšno je bilo tudi delo. Zato je v zgodovini penologije delo obsojencev doživelo številne spremembe. Značaj dela obsojencev je bil vedno odvisen od namenov kazni. Tudi v sodobni teoriji in praksi naj bi bilo delo obsojencev pomembna sestavina penološkega tretmana. Šteje se, da je potencialna moč dela v rehabilitaciji obsojencev odvisna od načrtovanja dela in od iznajdljivosti zavoda, koliko delo zaposli duševnost človeka, saj mora delo zadovoljiti ne le telesne temveč tudi psihične potrebe človeka.²⁵ Temeljna značilnost sodobnih sistemov izvrševanja kazni odvzema prostosti je spremenjen odnos do dela obsojencev. Delo ni več poglobitno in edino sredstvo za (pre)vzgojo obsojencev, temveč se uporablja le kot eno izmed sredstev resocializacije poleg vseh drugih. Izhodišče je, da si obsojenec z delom lahko zagotovi dostojno, pošteno in srečno življenje, poleg tega pa si z delom pridobiva strokovne in poklicne kvalifikacije, kar mu zagotavlja socialno in materialno varnost na prostosti.

²⁵ Trivedi, s. 8.

LITERATURA

- ALTERNATIVES to Imprisonment and Measures for the Social Resettlement of Prisoners.** Report of the Secretary-General. Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Milan 26 Avgust to 6 September 1985. New York, United Nations 1985, 30 s.
- ATANACKOVIĆ, D.: **Penologija.** Naučna knjiga, Beograd 1988, 335 s.
- BRINC, F.; Selin, J. T.: **Slavery and the Penal System (Suženstvo in kazenski sistem).** *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana 29/1978/4, s. 329—333.
- EUROPEAN Prison Rules.** Conseil de l'Europe, Strasbourg 1987, 94 s.
- FELDMAN, S.: **Terapija radom u psihijatriji. Socijalna psihijatrija,** Zagreb 17/1989/2, s. 151—168.
- GERMAIN, C. H.: **Elements de science pénitentiaire.** Paris, Editions Cujas 1959, 222 s.
- GREENWOOD, E.: **Attributes of a Occupation.** V: Pavalko, R., M.: **Sociological Perspectives on Occupations.** Ed. Pavalko, Peacock Publisher Inc. Itaska, Illinois 1972, s. 3—16.
- HAWKINS, G.: **The Prison Policy and Practice.** Chicago, The University of Chicago Press 1976, 217 s.
- HORVAT, B.: **Politička ekonomija socijalizma.** Zagreb, Globus 1982, 553 s.
- HUDOLIN, V.: **Psihijatrijsko-psihološki leksikon.** »Panorama«, Zagreb 1968, 432 s.
- INTEGRATION du travail pénitentiaire a l'economie nationale. Y compris la remuneration des détenus.** New York, Nations Unies 1960, 49 s.
- KUPČEVIĆ-MLADJENOVIĆ, R.: **Osnovi penologije.** Sarajevo, Svjetlost 1972, 214 s.
- LINTON, R.: **Status i njegova uloga.** V: Parsons, T. idr.: **Teorije o društvu.** Beograd, Vuk Karadžić 1969, s. 194—204.
- MELLA, A.: **Essai d'une synthese des journées d'Études des centres hebergerements.** Promovere, Paris 1977/11, s. 47—54.
- MINIMALNA pravila o postopku z zaporniki (1955).** *Penološki bilten*, Ljubljana 6/1988/3, s. 114—151.
- NEALE, K. J.: **Le travail pénitentiaire.** Comité européen pour les problemes criminels. Conseil de l'Europe, Strasbourg 1976, 50 s.
- PRISON Régimes.** European Committee on Crime Problems. Conseil de l'Europe, Strasbourg 1986, 33 s.
- PROBLEMATIKA penološkega obravnavanja mladoletnih in mlajših polnoletnih obsojencev v SR Sloveniji.** Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Ljubljana 1986. 541 s.
- RESOLUCIJA Odbora ministrov držav Evropskega sveta o delu zapornikov R (75) 25. Penološki bilten,** Ljubljana 5/1987/1, s. 56.
- SCHALLER, J.: **Work and Imprisonment: An Overview of the Changing Role of Prison Labor in American Prisons,** *Prison Journal*, Philadelphia 62/1982/2, s. 1—12.
- SCHMELEK, R., PICCA, G.: **Pénologie et droit pénitentiaire.** Ed. Cujas, Paris 1967, 361 s.
- SHAVIT, G.: **Prison Labor and Its Wages: A Review and Proposals.** V: **Israel Studies in Criminology.** Volume III. Edited by Giora Shoham. Jerusalem, Academic Press 1976, s. 24—48.
- SIKORA, J.: **La peine privative de liberté telle que Percy par les condamnés.** V: **Troisième seminaire regional du Centre International de Criminologie Comparée,** Montréal, Université de Montréal 1976, s. 51—64.
- SOBOTINČIĆ, A.: **Rad kao faktor u procesu odgoja i preodgoja osoba, nad kojima je izrečena krivična sankcija institucionalnog karaktera,** *Pulj* 28.—30. 5. 1970. Beograd, Jugoslovensko udruženje za penologijo 1970, s. 1—31.
- SUTHERLAND, E. H.: **Principi kriminologije.** 2. zvezek. 1974, s. 341—651 (cykl.).
- TRIVEDI, B. V.: **Work Programmes for Jail Inmates.** *Indian Journal of Criminology*, 1984/1, s. 8.
- VODOPIVEC, K.: **Izvrševanje ukrepov odvzema prostosti izrečenih proti polnoletnim storilcem kaznivih dejanj.** Ljubljana, Pravna fakulteta 1971, 42 s.

UDC 343.823

Role of Work in the Rehabilitation of Convicts

Franci Brinc, S. J. D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Ljubljana, Yugoslavia

The fundamental question of this issue is the penological aspect of prison labour. What can work offer to convicts in addition to what it provides to ordinary workers? Does prison labour have some other objectives and are these objectives supposed to have a certain effect during the implementation of penal sanctions or only after the prisoner's release? How can we establish what are in fact these purposes and how could they be accomplished? Throughout the world there have been many disillusion because the expectations concerning rehabilitative value of prison labour did not materialize. Even after adopting a different attitude regarding rehabilitative aspects of labour, the prisoners' work remains the »core« of penitentiary regime.

Prison labour has always been a means of treatment or of the contents which was understood un-

der the concept of treatment. For this reason, prison labour has been subjected during the history to numerous changes (labour as punishment, labour as an element of penalty, labour as a means of treatment and work as a value per se). Today no specific rehabilitative purpose has been assigned to prison labour. Rather, it is considered as a normal activity of everyday existence, so at the freedom as well as in the period during imprisonment. Prison labour has not been any more a punishment for the crime committed but rather a means to help convicts to serve their time, prevent physical and mental decline and facilitate their social reintegration after having served their sentence. When properly organized, prison labour also has economic advantages for the convict, the correctional institution and society.